

CİNÂNÎ'NİN RİYAZÜ'L — CİNÂNI

Yrd. Doç. Dr. Cihan OKUYUCU*

A— KAYNAKLARA GÖRE RİYAZÜ'L - CİNÂN

16. yy'ın mühim şâirlerinden olan Mustafa Cinânî'nin (1004/1595) önemli eserlerinden birisi Riyâzü'l-cinân isimli didaktik-ahlaki mesnevisidir. Bu eser hem şairin hayatı hakkında bazı bilgiler vermesi hem de ihtivâ ettiği mevzuların orijinalliği bakımından ehemmiyeti hâizdir. Ancak bu önemli eser henüz neşir imkanını bulamamıştır. Eser üzerinde yapılan ilk çalışma Nezahat Tunga'nın bitirme tezidir (1) Bir kaç nüsha üzerinden yapılan bir karşılaştırmalı metni ihtivâ eden ve oldukça gayret sarfedilerek hazırlanmış olan bu tez bazı okuma hatalarına rağmen takdire şayan bir çalışmadır. İkinci inceleme tarafımızdan yapılmıştır. Cinânî'nin hayatı ve eserleri üzerine hazırlamış olduğumuz doktora tezinin bir kısmını da bu eser teşkil etmekte idi (2) Burada biz mezhur çalışmayı ihtisar etmek suretiyle vermeye çalışacağız. Metinde vereceğimiz parçaların yanına Nezahat Tunga'nın hazırlamış olduğu metne göre beyit numaralarını vereceğiz.

Riyâzü'l-cinân'ın yurt içi ve yurt dışında pek çok nüshası vardır (3) Bu durum onun kendi zamanında bir hayli şöhret kazandığını gösteriyor.

(*) Erciyes Üniversitesi Fen - Ed. Fak. Öğretim Üyesi

1. «Riyâzü'l-cinân mesnevisinin edisyon kritik ve transkripsiyonu», Türkiyat Enst. nr 314; Ayrıca bkz., M. Şâhidi Örnek, «Süleymaniye Kütüphanesi Mesnevi Yazmaları Kataloğu», bitirme tezi, 1974 ve Zehra Öztürk, «Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu» (Bu çalışma daktilo edilmiş halde Süleymaniye Kütüphanesindedir.)
2. Cihan Okuyucu, «Cinani-Hayati-Eserleri-Divânının Tenkidli metni» (basılmamış doktora tezi) İst. 1985, c. I, s. 137-178.
3. Eserin tesbit edebildiğimiz nüshaları şunlardır : Süleymaniye Kütüphanesi; Esad Efendi. 2725, Ayasofya, 1833, Lala İsmail. 510/2 Hacı Mahmud Ef. 3270 ve 3618; Üsküdar Hacı Selim Ağa-Kemankes. 434/1; Ali Emiri, Manzum. 1146; Ankara İl Halk. 1073; Bursa Genel. 2252, Bursa Ulucami .2140; Çorum İl Halk. 2257/1; Yurtdışında: Rieu Cat. (British Museum), p. 184; Fleischer (Leipzig Cat.), p. 345a; GÖTZ I, nr. 185; Broc. (Hamburg Cat.) nr. 325.

Fuad Köprülü, şâirin ismini Cenânî olarak kabul ettiği gibi bu eserin adını da Riyâzü'l-cenân şeklinde imla etmektedir. Doğrusu ise Riyâzü'l-cinan şeklindedir. Bu hususda doktora çalışmamızda geniş bilgi verildiği cihetle burada bu noktaya sadece temaslâ iktifa ediyoruz.

Muhtelif kaynaklar şâirin hayatı hakkında bilgi verirken bu eserinden de yeri geldikçe övgüyle bahsederler. Bu meyanda Atâyi'de şu ifadeler rastlıyoruz :

«... cümleden Mahzen bahrinde Riyâzü'l-cinân nâmına mesnevisi hayli hoşâyende ve küşâde nazmdır; 995 tarihinde itmâm eyleyüp imza için vâlid-i merhuma gönderdikde, varaka-i niyâza bu kıta ile unvân-tırâz olmuşdı :

Ey ki der-cins-i beşer zât-ı tu müfred-nevest
Müttefik geşte be-fazlet heme erbâb-ı hüner
Rûtbe-i fazl-ı tu fasl-est mümeyyiz lîkin
Ne-be-haddi ki tasavvur küned efrâd-ı beşer

Merhum dahi sahîfe-i cevabnâmede bu güne tahrîk-ı kümeýt-i hâme itmişlerdi :

Çün ey güldeste-i bağ-ı cinânî
Nihâl-i sebze-zâr-ı zindegânî
Gül-i ney-bâve-i bağ-ı fesâhat
Mürük-ı bâde-i ez-bezm-i cennet
Resîd ez sûb-ı ân dâná vü ârif
Be-dest-i in harîdâr-ı maârif
Gehî ber-dîde-i giryân nihâdem
Gehî ber-sine ki ber-cân nihâdem
Meşâm-ı cân şüd ez-bûyeş muattar
Basar ez-nakş-ı dîlcûyeş münevver
Çünün nakş-ı bedî ü tarz-ı nâdir
Zi-nakkaşân-ı Çin ne-nemud zâhir
Zihî lutf zihî lezzet zihî âb
Zihî sûz zihî halet zihî tâb
Be-bahşid mesnevîrâ lezzet-i nev
Be-puşid manevira kîsvet-i nev
Çü mânâyeş be-sûret cilveger şüd
Kelâm-ı nazıran li'llah dür şüd (4).

4. Şakayık Zeyli, s. 396.

Diğer kaynaklar da ağız birliği ile eserin, Âzerî Çelebi meşhur Nakş-ı Hayal mesnevisini yazmağa başladığı sırada ona nazire olmak üzere kaleme alındığını ve Sultan III. Murâd'a takdim ile câizelere vesile olduğundan bahsederler (5).

Atâyî'nin yukarıdaki ifadesinden anlaşılacağı üzere bu eser Nizâmî'nin Mahzenü'l-esrâr (6)'ına naziredir. Ancak Hammer kaynak vermeksizin eserin Câmî'nin aynı isimdeki mesnevisine nazire olduğunu söylemektedir (7). Bu nazire meselesi bazı kaynakları ayrıca bir yanlışlığa düşürmüştür. Mesela Osmanlı Müellifleri ve ESMÂ şairin Mahzenü'l-esrâr isminde bir mesnevisi olduğu zehabına kapılmışlardır (8). F. Köprülü bu durumu Güldeste'nin basımındaki bir yanlışlığa bağlayarak, doğru metnin; «... Mahzenü'l-esrâr bahrinde Riyazü'l-cinân» şeklinde olması gerektiğini söylüyor (9). Ancak biz Güldestenin yazma nüshalarında (10) da şairin Mahzenü'l-esrâr yazdığına dair ifâdelere rastladığımızdan Köprülü'nün bu faraziyesine iştirâk edemiyoruz.

Yukarıda Riyâzü'l-cinân'ın kime nazire olduğu hususundaki farklı rivayetleri nakletmiş idik. Bizzat Cinânî eserinin «sebeb-i telif» kısmında bu görüşleri telif kabilinden şunları söylüyor;

Yâver olup hâme-i sihr-intisâb
Ben de yazam Ravza-sıfat bir kitâb
Peyrev-i uslub-ı Nizâmî olam
Cüra-keş-i meclis-i Câmî olam
Sûziş'i Hüsrevle yakam bir çerağ
Ruşen ola anın ile bağ u râğ (423-25).

5. Fezleke, c. I. s. 73; Güldeste, s. 457 .Nitekim şâir de eserin X. Ravzasında sultânı överken ondan câize talebinde bulunmaktadır:

Matbah-ı adlinde kılup şeyh ü şâb
Hisse-i lutfundan olur behreyab
Nola Cinânî dahi ey şehriyâr
Görse kapından kerem-i bi-şümâr

6. Bu eser türkçeye de çevrilmiştir. Bkz. M.N. Gençosman, **Mahzenü'l-esrâr**, M.E.B., 1946.

7. Bkz. G.O.D., s. 92, 93.

8. Daha yeni kaynaklarda da aynı yanlışlık tekrar edilmektedir. Msl. M. Raşid, **Zübbetü'l-vekâyi der-belde-i Bursa**, Ali Emiri Kütüp., Trh. 89, 143b; Tefvik, **Mecmua-i Terâcım**, Üniv. Kütüp., T.Y. 192, 14a.

9. K. Köprülü, «Meddahlar», **Türkiyat Mecmuası**, I, İst. 1928 s. 26 .

10. Meselâ Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Ef. 264, 168b.

Şâirin hâmisî ve yakın dostu olan Âzerî de Nakş-ı Hayâl isimli eserinde bir yandan şâirimizi överken diğer taraftan bu hususda malumat veriyor ;

Olmuş idi hâsılı bi-reyb ü şek
Zâtı gibi nâmı dahi müşterek
Yani bunun nâmı Cinânî idi
Manîde Firdevsî-i sâni idi
Ol dahi bu semti idip ârzû
Kıldı bu vadîde biraz güftügû
Başladı bir nazma Nizâmî-misâl
Hüsrev ü Câmî'ye kılıp imtisâl (11).

Cinânî bu eseri kaleme aldığı sırada bir azl neticesinde kırktan mazul olarak Bursada bulunuyordu. Bu esnada maddî sıkıntı içerisinde bulunduğu ;

Halvet-i dehr içre çekip erbâin
Olmuş idim gerçi ki halvet-nişîn

demesinden anlaşılıycr. Yaşı da bu sıralarda kırk civarında olmalıdır ;

Nısfı geçip müddet-i ömrün hemin
Mülk-i fena rıhleti gelmiş yakîn (396)

Bu şartlar içindeki şâirin eserini bir câize ümidiyle telife başladığını tahmin edebiliriz. Âzerî Çelebi ağzından söylenen şu beyitler böyle bir ümidi izhâr ediyor ;

Haline maksud ise hüsn-i nizâm
Bu dür-i pâkizeye vir intizâm
Hâsıl-ı ömründür anın subh u şâm
Hâsılı itmâmına sa'y it müdâm (470-71)
Eyleme zâyi yürî sen gevheri
Kim ana âhir bulunur müşteri (478)

Daha evvel de belirttiğimiz üzere şâir, eserin x Ravzasında Sultan Murad'dan câize talebinde bulunmaktadır.

11. Nakş-ı Hayâl, Tez, Türkiyat Enst. 315, b. 3053-56.

Gâipten gelen bir ses şâirimize nâmını ebedileşdirecek bir eser yazmayı tavsiye ediyor. Bunun üzerine kalemi eline alan Cinânî telife başlayışını şu şekilde tasvir ediyor;

Himmet-i yârân ile bir subh-dem
Başlayıp ol nâme-yi kıldım rakam
Hame idüp bir iki faslın beyâz
Çihre-güşâ ola misâl-i Riyâz (427-28)

Fakat bundan sonra şâirin başına bazı felaketler gelir ve eseri bir müddet ihmâl eder. Divânında bahsi geçen hemşire ve biraderinin ölümü bu sırada olsa gerekdir (12).

Nihayet bir gün şehre Âzerî Çelebi çıkagelir. Cinani'nin ;
Fazl ile erbab-ı hüner bihteri
Ruşenî-i çeşm-i felek Âzerî
Arz-ı cemal eyledi mânend-i mâh
Şehrimizi eyledi ârâmgâh (56-57)

diye tasvir ettiği bu ziyaret onun hayatında yeni bir safha açacaktır. Kendisi de şâir olan Âzerî, şehrin şuarâsını hemen etrafına toplar, onlarla edebî sohbetler tertib eder. Bu sırada Cinânîyi de ona şiir takdim eden şâirler arasında görüyoruz. Çelebi, şâirimizin kendisine takdim ettiği mesnevinin ilk kısımlarını dikkatle okur ve yukarıda da belirttiğimiz gibi onu bu işi tamamlaması için teşvik eder.

Bunun üzerine şâirimiz de gayrete gelir, yarım kalan eserini tekrar ele alır.

Ben de kuşandım kemer-i himmeti
Nazm ile sarf itmek için kudreti
Cânib-i maksuda şitâb eyledim
Himmet-i itmâm-ı kitâb eyledim (496-97)

Cinânî esere ne zaman başladığını söylemiyor ise de onu ne kadar zaman içinde yazdığını ve ne zaman bitirdiğini şu beyitlerle açıklıyor;

12. Bkz. C. Okuyucu, a.g. tez, c. II, s. 42.

Sa'y-ı mezîd itmek ile bi-kusur
Bir yıl iki ayda itdi zuhur (13). (3255)
Olmağa târih-i zaman-ı kitâb
Dil didi «tekmil-i zaman-ı kitâb» (14). (3256)
Evvel-i zilhiccede vefku'l-merâm
Asra karib idi oldı tamâm (3258)

Daha evvel bazı kaynakların Riyâzü'l-cinân ile alakalı kanaatlarını derc etmiş idik. Şimdi de eserin telifinde birinci derecede müessir olmuş bulunan Âzerî'nin söylediklerini kayd edelim;

Kâide-i nazmı dürüst eyledi
Gayrıların nazmını süst eyledi
Mihr ü mehi aynın idüp muttasıl
Pir-i felek mislini görmüş degül
Hak bu ki bu nazm-ı belâgat-nizâm
Gördüğü dem mâil olur hâs u âm
Seyr idenin kalbi akar âbveş
Neşve virir câm-ı mey-i nâb-veş
Manileri canda varır yer eder
Bade gibi âdeme tesir eder
Kim ana kılssa nazar-ı itibâr
Aşık ider kendiye bi-ihtiyâr

Halbuki Cinânî kendi eseri hakkında oldukça mütevâzi ve açık kalblidir. O, içinde bulunduğu sıkıntılar yüzünden eserin istediği kadar mükemmel olmadığını söylüyor. Her ne kadar bazı yerlerde kendisini övüyor ise de (15) hatime kısmında şu samimi itiraflarla karşılaşırız ;

Lâf-ı düruğ ile ne hâcet güzâf
Hâlûme kendüm iderüm itiraf
Ben bilirem anı ki bu nazm-ı süst
Olmadı sencide-i tab-ı dürüst (3251-52)

13. Aynı malumat şairin Divânında da mevcuttur :
Heves-i hâtır ile bir yıl iki ay oldı
Nazma sarf itdi kader ömrümi ruzan u şebân.(Divan, kaside 6, b. 31)
14. Tarih mısrasından 995/1586 tarihi çıkmaktadır.
15. Mesela şu beyitlerde kendisi hakkında oldukça medihkârdır :
Lezzet-i güftarın olup dâd-ı Hak
Senden alır ehl-i belagat sebak
Nazmın olup pâye-i rifat sana
Şükrine el virdi belâgat sana (404-407)

Bu sözleri şâirin tevâzû'u olarak kabul etmek lazım. Zirâ eser gerek mevzularının orijinal ve umumiyetle mahallî oluşu, gerekse şâirin akıcı ve canlı dili gibi hususiyetleri ile mühim bir mesnevi olarak kabule layıktır.

Şair hatime kısmında eserin ismini şu beyitle veriyor ;
Hâtıra itdikde tereddüd-künân
Dindi annın namı Riyâzû'l-cinân (3256)

B— ESERİN MAHİYETİ VE MÜNDERECATI

Riyâzû'l-cinân Mahzen bahrinde (Müfte'ilün Müfte'ilün Fâ'ilün) yazılmış takribi 3310 beyitlik didaktik bir mesnevidir. İhtiva ettiği konular bakımından millilik vasfını hâizdir. Eserde bir takım mahalli, milli ve folklorik bilgiler yanında şâirin kendi hayatı ve bazı muasırlarıyla ilgili malumata da tesadüf edilmektedir.

Riyâzû'l-cinân birbirini takib eden nasihat ve hikayelerden müteşekkil olup 53 fasla ayrılmaktadır. İlk fasıl besmele hakkındadır. II ve III. fasıl münâcaat, IV. nat, V. Mirac mevzuundadır. VI. kısımda kalem, VII. de söz'ün vasıfları anlatılıyor. Şair VIII. fasılda selefleri olan Nizâmî, Câmî ve Nevâyî hakkında takdirlerini izhâr eder. Bu arada kendisini de hem övmekte hem tevâzu göstermektedir :

- 346 Sen de Cinânî idüben ihtimâm
Fehm idegör eksüğünü bi't-tamâm
347 Kılma sakın kibr ile bi-hûde rây
Eyleme evreng-i gurur üzre cây
348 Ehl-i dile tâ ki idersen sual
Naksını bilmek kadar olmaz kemâl
349 Tut ki kılup nazmına âlem pesend
Oldı Nizâmî gibi kadrün bülend
350 Câm-ı mey-i şir ile bi-imtinân
Câmî-i asr eyledi devr-i zemân
351 Bâis olup sûziş-i nazm-ı hasen
Kıldı seni Husrev-i mülk-i suhen
352 Dehre salıp sît-i bülendün nevâ
İtdi Nevâyî gibi sâhib-livâ

IX. kısım «sebeb-i telif»e dâirdir. Şâirin bu hususta söylediklerini daha evvel özetlemiş idik. Asıl esei Sultan Murad'ın med-

hine tahsis edilmiş olan X. Fasıldan sonra başlamakta ve 20 nasihat (Ravza) ile bunları tevsik eden 20 hikaye (Destan) birbirini takib etmektedir. Son iki fasıl ise hâtime ve hâtime duâsından ibarettir.

XI. ve XII. fasıl pâdişahlara hasredilmiştir. Şâir çeşitli hususlarda onlara tavsiyelerde bulunuyor, içtimâi meseleler karşısında cesaretle fikirlerini ifâde ediyor. Mesela o savaşı pek sevmez:

616 Sulh ile çün ola ber-âverde kâr
Eyleme aşubı sakın ihtiyâr
fakat hemen peşinden ;
617 Olsa kaçan rezm ile kârün dürüş
Kaçma sakın düşmene gösterme püş
diye ilâve eder.

Şâire göre devleti idâre edenlerin halkın arzularına, şikayetlerine vakıf olmaları icâb eder. Emâneti ehline teslim etmek lazımdır. Nasıl kuzu kurda teslim edilmezse halk da nâ-ehil idareciye teslim edilmemedir ;

628 Aleme maksud ise virmek nizâm
Vâkıf ol ahvaline halkun müdâm
629 Âlim olup ilmüne vü cehline
Mansıbı sevk eyleme nâ-ehline
630 Halka virür vâli-i zâlim gezend
Gürk ile mahfuz ola mı güşfend

Cinânî bu hususu Halife Memun ile veziri Yahya arasında geçen bir vaka ile birlikte işliyor.

Bundan sonraki iki fasıl vezirlere aittir. Şâir onlara çeşitli nasihatlarla bulunuyor, şan ve şöhretin pâyidar kalmayacağı, dolayısıyla âdil ve mütevâzi olunması gerektiğini belirtiyor. Halkın reyini almak fikrine burada da rastlamaktayız;

710 Halka sual eyle nedür hâl-i mülk
Sana hâfi olmasın ahvâl-i mülk
Vezir halkla pâdişah arasında vasıtaadır ;
721 Vâsıtaadır ortada gûyâ vezir
Def-i maraz kılmada oldur sefir

Rahatlık doğruluktur. Eğri idareci daima ıztırâb çeker ;
882 Eğri olan ya gibi bî-irtiyab
Turma keşâkeşde çeker ıztırâb

Kezâ şan, şöhret de rahatlığın düşmanıdır;
859 Zevk u safâ kuşe-i vahdettedir
Sanma anı şöhret ü kesrettedir

Cinânî bu fikirlerini teyid için arada hikayeler de nakl ediyor. XIV. Destanda bir fakire red cevabı veren bir vezirin sonradan pişman olup özür dilediğini görmekteyiz. Vezirlerin yumuşak ve müsamahalı olma zarureti de XVI. Destanda anlatılan bir hikaye ile misallendirilmektedir: Bir Arab emiri, huzurunda kabalıklarda bulunan, matla hâcetini arz ederken ayağına basarak katanan bir bedeviyi hoş görmüş, hiç suçunu yüzüne vurmaktan dilediğini yerine getirmiştir.

Vezirlerin nasıl olması gerektiği hususunu bitiren Cinânî XVII - XX. Fasıllar arasında kâdılarına nasihatlerde bulunuyor; İyi bir kâdının birinci vasfı âdil olmaktır. Zirâ bir saat adalet bir senelik ibâdetle birdir;

932 Adl ile bir saat idersen kazâ
Ana olur bir sene tâat cezâ

Kâdı hakikate göre hareket etmeli haklıyı susturmamalıdır;
948 Ağzına dil sokma sakın kimsenin
Adl ile nâmın çıka tâ kim senin

XVIII. Destanda âdil bir kâdının hikayesi nakledilir. Kâdı oğlu ile hasmı arasındaki davâda hiç tereddüd etmeden oğlu aleyhine hüküm verir.

Adaletten sonra gelen vasıfların en önemlisi de kâdılarının rüşvet almaması ve kimseye kin tutmadan sükunet içinde karar vermesidir. Bu da ancak ilim ile âmîl olmak suretiyle mümkün olur;

928 İlmin ile âmîl olursan temâm
Gülşen-i firdevsi idersin makam

929 Nâmun olup vâris-i ilm-i Resul
Câyun olur mesned-i sadr-ı kabul

1568 Aybını gördükde olup perde-puş
Gonca-sıfat eyle dehânın hamuş

Cinânî bu mevzu ile ilgili olarak bir de hikaye anlatır: Birbirini pek seven iki arkadaş hamama gider. Birisi soyunurken diğeri onun elbiseleri arasında bir kağıt bulur ve merak ederek okur. Burada kendisi için yapılan bütün masraflar kaydedilmiştir. Bunu yanlış yorumlayıp, minnet kasdı ile yazıldı zanneden adam arkadaşını selamı sabahlı keser. Sonradan öbürü durumu öğrenince; vaziyetin yanlış anlaşıldığı, bu notları tutmaktaki kasdın arkadaşını kıymetini daha iyi idrak olduğunu izah eder. Tekrar arkadaşlık tesis olunur. Bu hikayeyi nakl eden şâir arada hamam tasvirleri yapmaktan da geri durmaz. Şu mısralar onun hamam hakkındaki hissiyatını ifade ediyor :

1600 Gerçi kim hamama hâkim-i selef
Nısf-ı cihândır diyü vermiş şeref
1601 Lîk eger eylese arz-ı behâ
Olmaz idi cümle-i dünya behâ

XXX ve XXXI. fasıllar teslim ve tevekkül ile ilgilidir. Ona göre insanın rızıkı hırs ve tama ile ne artar ne eksilir. Rızıkta kefil olan Allahdır; insana düşen ise tevekkül ve rızadan ibârettir :

1660 Yok mu hicâbın ki olurken kefil
Rızıkına takdir-i Kâdir ü Vekil
1661 Hırs u temenna ile her rûz u şeb
Hakkı koyup halkı sanırsun sebep
1674 Kârı Hüdavende teslim kıl
Kalbüne bu manâyı tefhim kıl
1675 Dilden idüp cümle-i evhâmı selb
Adem isen çekme gam-ı cû-ı kelb

İnsanın sebeplerden kurtulmadıkça olgunlaşamayacağı da şu hikaye ile izah edilmektedir; Bir zâhid çölde bir su kuyusu bulur. Testisi ile su çekerken ipi kopar ve düşen testiği çıkarmak mümkün olmaz. Durumu Allaha bırakarak beklemeye başlayan adam dağdan bir ceylanın indiğini ve kuyuya yaklaştığını görür. Hayvan yaklaşınca kuyu kendiliğinden taşar ve o da susuzluğunu giderir. Allah katında bir ceylan kadar değeri olmadığını düşünen zâhid ağlamaya başlar. Bu sırada gâipten bir ses duyar, kendisi-

nin ip ve testi gibi vesilelere sarıldığı, ceylanın ise vesilelerden fâriğ olarak Allah'tan istediği cihetle bu durumun ortaya çıktığını öğrenir.

Müteakip iki fasıl uzlete dairdir. Cinânî, dünyanın dağdağasından, velvelesinden huzursuz gönüllere huzur yeri olarak uzleti tavsiye eder. Gerçi ârifler kesrette de vahdeti bulabilir ama bu herkesin kârı değildir ;

- 1752 Ârif olan eğer kılsa himmeti
Gerçi ki kesrette bulur vahdeti
1753 Sûret-i ihlâs ile her bü'l-heves
Sanma bu mânâyâ olur destres
1755 İster isen kesb-i kemâl-i huzûr
Halkdan it kendini mehcûr u dûr

Uzlet büyük bir sabır işidir, herkes bunu başaramaz. Bu meyanda Tarsusta dağa, uzlete çıkan üç arkadaşın hikayesi nakledilir. Bunlardan biri bir müddet sonra dayanamayarak şehre geri döner. Çok zaman sonra gezmek için dağa çıktığı esnada eski arkadaşlarıyla karşılaşır, onları pek çok kerâmet izhar ederken görür ve imrenir. Ancak iş işden geçmiş, fırsat kaçmıştır.

Eserdeki XXXIV ve XXXV. bölümler helâl lokma ve aza kânâtin fazileti hakkındadır. Şâir her bulduğunu yiyenlere, davetli davetsiz misafirliğe gidenlere, bir kap yemek için yüz suyu dökenlere tarizde bulunuyor.

- 1894 Her gün idüp mideni sır-i piyaz
Tu'me için eyleme arz-ı niyâz

Asıl lezzet helal lokmada, çalışılarak kazanılan yemektedir. Zira Hz. Süleyman bile el emeği ile geçinmiştir;

- Zir-i nigîninde iken ins ü cân
Eyledi zenbil ile tahsil-i nân

Bu mevzu ile ilgili olarak anlatılan hikaye de şudur; Uzlet ile Haremeyn'e çekilen bir zâhide her yıl babasının hacılarıyla gönderdiği 30 altın ile geçinmektedir. Bir sene emâneti kıza vermekle görevli hacı mezkur paraya 20 altın daha ilâve eder. Ancak beriki, durumu öğrenince kazanılma şekli şüpheli olan hacının parasıyla

kendi parası karıştığı cihetle bütün parayı iade eder, bu parayı kullanamayacağını ifade eder. Zavallı hacı bu durum karşısında üzülür ancak kıza olan hayranlığı o derece artar.

Sonraki iki fasıl düşmanlığı terk ve afvın faziletine dairdir. İnsan iyiliğin kölesidir; düşmanı iyilikle dost olur. Düşmanın kötü muamele ile düşmanlığını arttıranlar ancak nâdânlardır;

- 2011 Kasd-ı cevâb itme ki nâdândır
Nâtık olursa nola hayvandır
2014 Âkıl olan hasma müdârâ ider
Lutf ile adâyı ehibbâ ider

Olur olmaz şeyler yüzünden hemen davâ edip kâdı huzuruna çıkmamalı, boş yere vakit israf etmemelidir. En iyisi nizâyı terkdir:

- 2103 Zümre-i hükkâma olup derd-i ser
Eyleme dergah-ı kazâyı makar
2104 Ârif isen eyle kazâyı kaza
Virme cidâl itmeğe hergiz rızâ

Halife Mansur zamanında Ammar isminde âdil bir hacib vardır. Bir gün halife, halkın şikayetlerini dinlerken adamın biri Amardan davacı olur. Orda bulunan herkes Ammarın haklı olduğunu bilmesine rağmen o, dava olmaksızın davayı karşı taraf lehine terk etmeyi tercih eder.

XXXVIII ve XXXIX. kısımlar ahdi tutmak hakkındadır. Şâire göre rahatlık doğrulukta ve ahde sadakatedir ;

- 2134 Çekmedi devrân eleminden melâl
Vechi bu kim doğruya yokdur zevâl

San'a'dan hacca giden bir kâfilede bir tanıdığıнын selamını Resulullah'a götürmekle vazifeli biri, hac esnasındaki şevk ve zevk hengamesinde uhdesindeki vazifeyi unutmuşdur. Kâfile geriye dönüş halinde iken ahdini hatırlayan adam bir kaç günlük mesafeyi göze almak bahasına borcunu ifâ etmeye niyetlenir. Ancak gece rüyasında Resulullah ona görünür ve bir anda kendisini Medineye götürür. Adam da üzerindeki selamı arzettikten sonra başka bir kâfile ile memleketine döner.

Bunu takib eden iki fasıl bühtân ve gıybetin kötülüğünü anlatır. Bunlar en ağır günahlar olmakla beraber devrin umumi hastalıklarıdır. O kadar ki gıybetten ictinâb edenler ehl-i meclis bile sayılmamaktadır ;

- 2254 Gerçi yokdur ana benzer günah
Âdet olupdur bize efsus vah
2255 Şimdi o kim bilmesee zemm ü nifak
Encümen-ârâ dimez ehl-i mezâk

Mevzu ile alakalı olmamakla birlikde şâir bir fırsatını düşürüp zamanın servet sâhiplerinin cimriliğinden şikayet etmeği de ihmal etmiyor;

- 2280 Şimdi bu devr içre geçenler kerim
Sanma virür kimseye bir habbe sim
2284 Duysa eğer bûy-ı recâdan eser
Girye eder fakr ile senden beter

XLI ve XLIII. fasıl gayrimeşru arzulardan, hususen ırza tassalluttan ictinâb hakkındadır. Cinânî zenperestliğin ve gulampeperestliğin şeniyetine kuvvetle kânidir. İnsan, «kendine reva görmediğini başkasına da layık görme» hadis-i şerifi mucibince hareket etmeli, başkasının ırzına göz dikmemelidir:

- 2328 Mail olup sûret-i peyvendine
Bakma cihânın zen ü ferzendine
2338 Eyleme nezzâre-i sûy-ı harem
Ta ola dâim haremin muhterem
2343 Şânuna ol kim görünür nâ-sezâ
Gayrıya sevk itme degüldür revâ

İçki de insanın aklını başından alan ve ona günah yollarını açan bir musibettir ;

- 2431 Taşa çalup şişe-i ârun senün
Bâda virür bâde vakârın senün
2436 Sonra peşimanlık olup sûdmend
Sanma ide def-i belâ vü gezend

Buna bir misal Hârut ve Mârut'un hikayesidir. İnsanları yaptıkları günahlar sebebiyle kınayan bu iki melek nefis sahibi olsa-

lar bile günah işlemeyecekleri iddiasında bulunurlar. Allah da onları nefis sâhibi olarak Babile indirir. Burada adaletle hükmeden melekler, gördükleri şehrin fattan güzellerinden birisi karşısında akıllarını kaybeder ve onun vuslatına tâlib olurlar. Kadın buna mukabil olarak onlardan ya şarap içmeleri yahut adam öldürmelerini şart koşar. Onlar ehven gördükleri şarabı tercih ederler. Fâhişe onları sarhoş ettikten sonra kıskanma duygularını körüklemek üzere bir adamla beraber bulunur ve meleklerin bu adamı öldürmelerini temin etmiş olur. Ayıldıkları zaman yaptıkları hatayı fark eden Hârut ve Mârut Allahdan af diler. Allah da onlara iki tercih gösterir; Ya kefâret olmak üzere kıyamete kadar başaşağı asılı yaşamak, yahut cezayı âhirete bırakmak. Melekler birincisini tercih ederler. Cinânî kendisine de pay çıkarttığı bu kıssayı, hiç bir zaman nefsdan emin olmamak neticesi ile bitirir :

2256 Olma sakın havf-ı lekedden emin
Yohsa Cinânî-veş idersin enin

Çok söz söylemek de insanı yalana sevk eden bir zaafdır. Bu husus da müteakip iki fasılda ele alınmaktadır. Dil hakkında;

2567 Gerçi olur cirmi lisanın sagir
Cürmi hazer kıl ki olupdur kebir
2570 Söylenür âlemde bu kavlı-i hasen
Dil esen oldukça olur baş esen

diyen şâir sonra da İbn-i Kemâlden naklen şu tavsiyeleri yapar;

2584 Bazı resâilde kılup vasf-ı hâl
Böyle dimişdür anı İbn-i Kemâl
2588 Ârif ü dâna-dil olup bi-zebân
Halka olur hâli seriü'l-beyân
2589 Câhil ü nâdân olup amma dehen
Kalbi tehî iken olur pür-suhen

Cinânî bu bahsi aslı Mevlânâya ait olan bir tavsiye ile bitiriyor :

2614 Hâsılı ger halvet ü ger encümen
Puhte ü sencide gerekdür suhen

Çok söz söylemenin zararını bir şeyhin başından geçen bir vaka ile misallendiren şâir bu hususta kendi dilinden de şikayetçidir ;

2656 Tut ki kelâmın ola sihr-i helâl
Dûr u dirâz itme Cinânî-misâl

Muhtelif dünyevi arzuların elinde zebun olan insan huzuru ancak bu heveslerin fâni olduğunu talim eden olgun kimselerin himmetiyle bulabilir. Bu hususta Hafızdan mülhem olarak şu beyti söylüyor :

2677 Himmet-i ehl-i verâ-ı bi-riyâ
Hâki zer eyler nitekim kimyâ

O, tarikatta şekil ve sûret aramaz. Önemli olan kerâmet değil hâldir;

2689 Kalbüni meftun-ı kerâmet kılup
Beste-i mekr olma hamâkat kılup

Zirâ ;

2701 Olsa eger matlab-ı erbâb-ı hâl
Kimse dimezdi ana hayz-ı ricâl

Bundan sonra şâir mahabbetini izhardan kendisini alamadığı-Bursadaki Macuncu Babanın hikayesini nakleder. Bu zât sağlığında macun satıp halkın aklını başından aldığı cihetle kınanan bir şahısdır. Ancak vefâtından sonra bir yakını onu rüyasında cennetlikler arasında görür. Baba, bu makama İbnü'l-arabiye olan mahabbeti sâyesinde erdiğini bildirir. Bu hadiseyi bir dostunun kendisine anlattığını bildiren Cinânî mürid olunmaz ise bâri muhib olmayı tavsiye eder ;

2707 Olmaz isen sûfi-i halvet-nişin
Anlara kıl kalbüni bâri rehin

XLVIII - IX. bölümler ilmin ehemmiyetine ayrılmıştır. Birinci kısımda talebe hoca münasebetleri ele alınıyor. Talebe işini ciddiye almalı, hocayı iyi dinlemeli ve not tutmalıdır :

2882 Destüne evrâkı alup subh u şâm
Eyle el üstünde tutup ihtiram

Hoca baba mertebesindedir, ona ne hizmet gösterilirse revâdır :

- 2894 Kılma tahakküm varıp üstâduna
Salma belâ seylini bünyâduna
2895 Öp elini hürmet ü tazim idüp
Sür yüzünü pâyna tekrım idüp
2902 Hizmet-i üstâd-ı sadâkat-nihâd
Fehmüni izânunı eyler ziyâd
2903 Dilden idüp hîş ü karibün be-der
Kendüne üstâdunı farz it peder

Cinâni kendi hocasına karşı büyük bir sevgi duymaktadır. Bu sebeble onun hayat hikayesini nakletmekten büyük bir zevk duyar; Bursada zengin bir adamın bir kaç çocuğu vardır. Diğer kardeşlerin aksine biri ticaret yerine ilmi tercih eder. Baba da bu tercihten rahatsız olmuş ve ona hizmetçi muamelesi yapmaya başlamıştır. Kararında sebat eden genç talebe zamanla ilimde şöhret kazanır, Muallimzade diye anılır. Edirne'de pâdişâh ile mülâki olarak ehliyetini izhar eder ve onun hususi hocası olur. Evvelce kendisini reddetmiş olan babası da yaptığına pişman olur. Bu hikaye şâirin önce talebesi sonra da mülazımı olduğu Muallimzâdenin hayatı hakkında verdiği bilgiler bakımından dikkate değer.

Cinâni eserinin son kısmını aşk'a tahsis etmiştir. O, kuvvetli bir aşk meddahıdır: Aşk varlığın gayesidir, her zerre aşk ile mest dönebilir:

- 3056 Aşk iledir gûşîş-i ins ü melek
Aşk iledir gerdiş-i çarh-ı felek

Her şey aşk ile olur pişer ;

- 3080 Yanmayacak âteş-i sûzana zer
Hâlis olup sanma olur muteber

Şu mısralar ise Mevlânâdan mülhemdir ;

- 3058 Aşk iledir nâle-i dilsûz-ı ney
Aşk iledir cûşîş-i humhâ-yı mey

Aşk bir ummandır; onun için aşk gönülden taşar, aşığı belli eder ;

- 3126 Saklaya mı bahr-i muhiti habab
Hiç sığa mı kâseye deryâ-yı âb

Temiz aşka taraftar olan şâir onun kirletilmesine karşıdır. Temiz aşka misal olmak üzere şu hadise nakledilir; Hocanın biri talebesine âşık olur ve bunu hareketleriyle de belli eder. Çocuğun babası bu aşkın mahiyetini tayin için bir gece uyuyan hocanın koynuna çocuğunu yatırır. Adam uyanıp durumu görünce hicabından hemen ruhunu teslim eder. Bu hikâyenin sonunda şâir kendisinin de bir güzelin aşkı ile nice elemeler çektiğini fakat bunun daima hissi kaldığını, kirletilmediğini bildiriyor.

Hatime kısmı olan LII. fasılda eserini bitirdiğine şükreden Cinânî, eğer hali vakti yerinde olsa bu kitabın daha iyi bir şekilde vücuda geleceğini söylemektedir.

Eserin-daha evvel verdiğimiz-telif şekli ve tarihini burada veren şâir işini bitiren bir insanın kalb huzuru ile Allahtan gönül âsûdeliği ve hayırlı bir ölüm niyaz ediyor. Biz de bu mısralarla bitirelim;

- 3308 Hâdî-i tevfikini idüp refik
Ana nasib eyle süluk-ı tarik
3309 Hayr ile hatm eyle virüp iktidâr
Hâtîme-i ömrünü pâyan-ı kâr